

Krzysztof Kopiński

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu. Instytut Historii i Archiwistyki

e-mail: kkop@umk.pl

ORCID ID: 0000-0002-4379-9217

Judyta Zamrzycka, *Introligatorzy toruńscy od XV do XVI/XVII wieku – typologia cech warsztatowych*, Seria: Biblioteka ToMiTo, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2014, ss. 149, ISBN 978-83-8019-089-4.

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2017.016>

Tekst jest opublikowany na zasadach niewyłączonej licencji Creative Commons Uznanie autorstwa-Bez utworów zależnych 3.0 Polska (CC BY-ND 3.0 PL).

Dr hab. Krzysztof Kopiński jest zastępcą dyrektora Instytutu Historii i Archiwistyki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Interesuje się metodami komputerowymi w edytorstwie źródeł historycznych, systemem informacyjnym archiwów państwowych, komputeryzacją archiwów oraz historią średniowiecza, szczególnie Torunia. Autor wielu publikacji i wydawca edycji źródłowych, m.in.: *Gospodarcze i społeczne kontakty Torunia z Wrocławiem w późnym średniowieczu* (Toruń 2005); *Księga ławnicza Starego Miasta Torunia (1456–1479)*, wyd. razem z J. Tandeckim (Toruń 2007); *Księgi Młodego Miasta Gdańska 1400–1455 [1458–1459]*, wyd. razem z P. Olińskim (Toruń 2008); *Herbarz patrycjatu toruńskiego*, t. 1–2, wspólnie z K. Mikulskim (Toruń 2008–2015). Jest Przewodniczącym Komisji Historycznej Towarzystwa Miłośników Torunia, członkiem Stowarzyszenia Archiwistów Polskich oraz Towarzystwa Naukowego w Toruniu.

Słowa kluczowe: introligatorzy, Toruń, średniowiecze, okres wczesnonowożytny, warsztaty introligatorskie, Wojewódzka Biblioteka Publiczna – Książnica Kopernikańska w Toruniu, Archiwum Państwowe w Toruniu, inkunabuły, rękopisy, oprawy

Streszczenie. W tekście omówiono i zrecenzowano pracę autorstwa Judyty Zamrzyckiej pt. *Introligatorzy toruńscy od XV do XVI/XVII wieku – typologia cech warsztatowych*, która ukazała się w 2014 r. Konstrukcja pracy jest dosyć ciekawa. Blisko 1/3 objętości książki stanowi baza dokumentacyjna, będąca wynikiem przeprowadzonej kwerendy. Pozostałe 2/3 objętości publikacji zawiera część teoretyczną wraz z omówieniem wyników badań. Podstawę badań J. Zamrzyckiej stanowiły inkunabuły i druki ze zbiorów Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej – Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu (łącznie 148 woluminów) oraz rękopisy z Archiwum Państwowego w Toruniu (łącznie 8). W książce Judyty Zamrzyckiej należy pochwalić przede wszystkim wypracowaną przez nią porównawczą metodę badania opraw rękopisów i inkunabułów oraz warsztatów introligatorskich działających na ziemiach polskich.

Od wielu lat sukcesywnie powstają prace na temat rękopisów i inkunabułów przechowywanych w Toruniu. W ograniczonym zakresie przedmiotem zainteresowania były do tej pory oprawy książek i materiałów archiwalnych. Judyta Zamrzycka, pracownik Archiwum Państwowego w Toruniu Oddział we Włocławku, w swej wydanej drukiem pracy magisterskiej, napisanej pod kierunkiem dr Małgorzaty Pronobis-Gajdzis z Zakładu Konserwacji Papieru i Skóry Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, stara się uzupełnić tę lukę.

Konstrukcja pracy jest dosyć ciekawa. Blisko 1/3 objętości książki (s. 96–149) stanowi baza dokumentacyjna, będąca wynikiem przeprowadzonej kwerendy. Pozostałe 2/3 objętości publikacji zawiera część teoretyczną wraz z omówieniem wyników badań. Praca składa się ze wstępu, trzech rozdziałów, zakończenia, informacji o wykorzystanych materiałach archiwalnych i bibliografii. Wspomniana baza dokumentacyjna została umieszczona z kolei w pięciu aneksach. Celem pracy było stwierdzenie, czy forma zewnętrzna analizowanych rękopisów i inkunabułów ma cechy specyficzne, które można byłoby przypisać określonym warsztatom introligatorskim. Autorka poszła nawet dalej w swoich rozważaniach, zastanawiając się, czy autorstwa niektórych opraw na podstawie wyodrębnionych cech charakterystycznych nie dałoby się powiązać z określonymi introligatorami. Podstawę badań J. Zamrzyckiej stanowiły inkunabuły i druki ze zbiorów Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej – Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu (dalej: WBP-KK), liczące łącznie 148 woluminów, oraz rękopisy z Archiwum Państwowego w Toruniu (dalej: APT; łącznie 8). Z ogólnej liczby 156 badanych woluminów tylko dla 75 książek zidentyfikowano wcześniej autorów opraw (w tej liczbie zawierają się wszystkie badane rękopisy z APT). Szczególnie ważnym źródłem dla Autorki były również dwa odpisy statutu cechu introligatorów toruńskich z 1608 r., które w 2012 r. przetłumaczył dr Witold Szczuczko.

W rozdziale I książki znalazła się charakterystyka rzemiosła introligatorskiego w późnym średniowieczu i w okresie wczesnonowożytnym. J. Zamrzycka wyjaśnia etymologię słowa *introligator*, a także podaje funkcjonujące w języku łacińskim określenia tego zawodu. Z czasem pojawiły się nazwy tego zawodu w innych językach europejskich. W podrozdziale traktującym na temat warsztatu pracy introligatora zostały scharakteryzowane najważniejsze narzędzia introligatorskie, następnie materiały potrzebne do wykonania opraw. Kilka razy w tej części książki zostało użyte słowo *klajster* (s. 10, 12), które należy raczej zaliczyć do słów wykorzystywanych w języku potocznym. W kolejnym podrozdziale Autorka koncentruje się już na omówieniu poszczególnych prac wchodzących w zakres obowiązków introligatora. Należy podkreślić, że wykład J. Zamrzyckiej jest bogato ilustrowany schematami montażu, szycia, oraz wiązania wykorzystywanymi w pracach introligatorskich (s. 13–28). Podrozdział zatytułowany „Więcej niż rzemiosło, czyli artyzm tworzenia zabytkowej książki” traktuje na temat technik zdobniczych wykorzystywanych w rzemiośle introligatorskim. Autorka wyraźnie zaznacza, że poszczególne zagadnienia omawia tutaj zgodnie z kolejnością etapów przygotowywania opraw przez introligatorów (s. 28 n.). Należy szczególnie pochwalić w tym miejscu szeroką wiedzę J. Zamrzyckiej na temat tych zagadnień i zarazem ciekawy sposób jej prezentacji. W dalszej części książki zostały z kolei omówione pra-

ce introligatorskie, które koncentrowały się na naprawie ksiąg posiadających już średniowieczne oprawy. W tej części pracy (s. 45–47) zostały zamieszczone dwie tabele: nr 3 informująca o wydatkach na restaurację ksiąg w latach 1729–1793 w klasztorze Panien Benedyktynek ze Lwowa na podstawie registrów konwentu oraz tabela nr 4 – podająca dane dla wspomnianego klasztoru o wydatkach na restaurację ksiąg w latach 1726–1796. Wydaje się, że wskazane tabele są tutaj niepotrzebne, a wystarczyłoby w zupełności powołać się tylko na publikację Jolanty Gwóźdźnik¹. Nie do końca właściwe jest również przywoływanie tych tabel w zdaniu (s. 43): „Od XVI wieku kodeksy częściej poddawano przeoprawieniom (por. tab. 3, 4)”, gdy same tabele tylko i wyłącznie odnoszą się do XVIII w.

W rozdziale II została przedstawiona organizacja rzemiosła introligatorskiego w Polsce od XV do XVII/XVIII w. W pierwszym podrozdziale Autorka omówiła skrótowo strukturę i organizację polskiego cechu introligatorów. Wydaje się jednak, że powoływanie się w tym miejscu na miasta takie, jak Wrocław lub Toruń jest niepoprawne (s. 48). Kilka stron dalej Autorka zamieszcza w swej książce tłumaczenie z języka niemieckiego statutu cechu introligatorów (s. 58). Należałoby się więc zastanowić, czy ten cech był polski, skoro potrzebował statutu w języku niemieckim. W przypadku wyjaśniania, czym było prawo magdeburskie zdecydowanie lepiej byłoby powołać się na publikacje z zakresu historii prawa, niż cytować, oprócz encyklopedii, pracę napisaną na studiach podyplomowych w Państwowej Wyższej Szkole Zawodowej w Lesznie, która była dostępna w Internecie (s. 49, przypis 7). W kolejnym podrozdziale zostały ukazane etapy kształcenia w zawodzie introligatora. Następnie J. Zamrzycka koncentruje się już na introligatorstwie w Toruniu w wyznaczonym przez siebie przedziale czasowym. W tej części pracy zostali po kolei omówieni toruńscy mistrzowie w zawodzie introligatora, w tym także anonimowi, oraz wspomniano funkcjonujące w Toruniu oficyny drukarskie i ich właścicieli (s. 53–57). W podrozdziale 2.3.2 znalazło się tłumaczenie toruńskiego statutu przywilejów cechowych introligatorów i szkatułkarzy z 1608 r. z języka niemieckiego na język polski. Jeszcze raz w tym miejscu należy zaznaczyć, że tłumaczenie przygotował w 2012 r. dr Witold Szczuczko. J. Zamrzycka opatrzyła natomiast to tłumaczenie swoimi dodatkowymi komentarzami.

W rozdziale III J. Zamrzycka przechodzi do próby wyodrębnienia cech charakterystycznych dla poszczególnych introligatorów toruńskich. Autorka swoje badania prowadziła na podstawie formularzy przygotowanych na potrzeby niniejszej pracy (formularze te zamieszczono w aneksie nr II oraz przykładowo wypełniony formularz I w aneksie nr III). W przypadku każdego badanego woluminu analizowano w formularzu I jego konstrukcję, cechy artystyczne oraz przeprowadzone naprawy. Następnie w formularzu II analizowano cechy specyficzne dla warsztatów introligatorskich. W ramach pierwszego etapu prac badano rękopisy i inkunabuły, których twórcy opraw byli zidentyfikowani. W ramach drugiego etapu badania przystąpiono do analizy opraw materiałów archiwalnych i druków, których introligatorzy nie byli znani. Autorka próbowała tutaj stwierdzić, czy określone cechy pozwalają na przypisanie danej oprawy do konkretnego twórcy. Jednocześnie w recenzowanej książce znalaz-

¹ J. Gwóźdźnik, *Biblioteka panien benedyktynek łacińskich we Lwowie (XVI–XVIII wiek)*, Katowice 2001.

zła się informacja, że z badań wyłączono oprawy nowe oraz poddane zabiegom konserwatorskim i restauracji, a w sferze zainteresowania J. Zamrzyckiej znalazły się tylko „oryginalne oprawy, które całkowicie zachowują pierwotne cechy warsztatowe” (s. 72). Muszę w tym miejscu przyznać, że nie do końca jest dla mnie jasne w związku z tym zamieszczenie kilka stron dalej podrozdziału 3.4 podejmującego temat analizy woluminów, które utraciły pierwotne cechy warsztatowe, gdzie jest mowa wyraźnie o księgach poddanych zabiegom konserwacji i restauracji (s. 83). Kwestie te należałoby czytelnikowi lepiej wyjaśnić. W podrozdziale 3.1 zostały określone cech konstrukcji i stylu charakterystyczne dla wybranych warsztatów introligatorskich. Autorka nie zdecydowała się na badanie każdego wyodrębnionego warsztatu, ponieważ liczba zachowanych rękopisów i inkunabułów nie pozwalała każdorazowo na określenie cech specyficznych opraw. W podrozdziale 3.2 autorka wskazała w podpunkcie a na rękopisy, które udało się powiązać z warsztatem H.R. działającym od połowy XVI w. do 1617 r., natomiast w podpunkcie c – na tomy i woluminy, które mimo że pochodzą z nieznanego warsztatu, to wykazują cechy wspólne. Nie wiemy, dlaczego w podrozdziale tym zabrakło podpunktu b? J. Zamrzycka osobno potraktowała również 15 woluminów z grupy *Toruniensia* przechowywane w WBP-KK. Wcześniej z tego badania zostały wykluczone woluminy będące pojedynczymi przykładami, pochodzące z okresu późniejszego (II poł. XVII w.), poddane zabiegom konserwatorskim oraz niemające opraw. W podsumowaniu badań Autorka stwierdziła, że oprawy jednego wykonawcy mają cechy o charakterze typologicznym. Jakość metody badań zaproponowanej w tej pracy będzie uzależniona od zachowanej liczby opraw poszczególnych introligatorów. Ponadto w badaniach tego typu datacja treści rękopisu lub inkunabułu nie może być ściśle wiązana z powstaniem oprawy. Przykładem może być jeden z kodeksów, który został wydany w 1486 r., a oprawiono go dopiero w 1549 r. Jednocześnie Autorka zauważyła, że trudno będzie powiązać kompozycje stylistyczne występujące na tłoczeniach z określonymi warsztatami. Wskazać można tutaj na warsztat Stanisława Rejmana, działającego w latach 1566–1571, po którego śmierci narzędzia przejęli anonimowi rzemieślnicy. Część opraw przypisywana Rejmanowi została wykonana nawet w II połowie XVII w. Ciekawe jest również spostrzeżenie, że bardzo często oprawy powstałe w jednym warsztacie różniły się od siebie, ponieważ było to uzależnione od nakładów ponoszonych przez osoby zlecające zamówienie. W zakończeniu J. Zamrzycka potwierdza, że jedynie całościowe spojrzenie na konstrukcję i stylistykę opraw pozwala wyodrębnić cechy specyficzne, którymi odróżniały się od siebie określone warsztaty introligatorskie. Autorka z dużą dozą niepewności podchodzi do badań, które koncentrują się na wykazywaniu subtelnych różnic w stylistyce opraw, np. na podstawie kształtu zapinek czy wzorów tłoczeń. Jej zdaniem negatywny wpływ na cechy typologiczne opraw rękopisów i inkunabułów miały zabiegi konserwatorskie i restauratorskie, które zacierały lub zmieniały technikę wykonania i konstrukcję zażytku. Jedynie dbałość o wszystkie elementy konstrukcji pozwoli w przypadku opraw materiałów archiwalnych i starodruków na zachowanie wiedzy o dawnym rzemiośle introligatorskim. Tę część książki zamyka liczbowe podsumowanie wykorzystanych materiałów archiwalnych z APT oraz inkunabułów z WBP-KK, a także obszerna

bibliografia zawierająca pozycje z zakresu m.in. historii książki, introligatorstwa, konserwacji ksiąg, a także na temat rękopisów i inkunabułów toruńskich.

W Aneksie I znalazł się wykaz sygnatur analizowanych woluminów. Większość z nich pochodziła z WBP-KK, więc jedynie w przypadku tych pochodzących z APT podałbym informację na ten temat. We wspomnianym już Aneksie II znalazły się formularze badawcze przygotowane przez J. Zamrzycką wraz ze szczegółowym ich omówieniem. Aneks III zawiera sześć przykładów wypełnionego formularza I. W Aneksie IV znalazły się wypełnione formularze nr II, w których określono cechy charakterystyczne toruńskich warsztatów introligatorskich działających w okresie od XV w. do XVI/XVII w. Z kolei Aneks 5 stanowią tablice z dokumentacją fotograficzną wybranych woluminów. Należy w tym miejscu jedynie żałować, że nie udało się opublikować części ilustracji w kolorze.

W książce zdarzają się drobne błędy stylistyczne, np. s. 28: „Zdobienia wykonano także, krawędziach bloku...”; s. 43: „Przykład bibliotekarzy dbających o ochronę zbiorów stanowić może kapituła poznańska oraz klasztor Panien Benedyktynek Łacińskich ze Lwowa”, literówki: s. 62 „konkurencji”, s. 65 „cechy”, s. 65 „Mistrz [nie – KK] mógł”, s. 69 „Starci”, oraz pewne niedociągnięcia związane z aparatem pracy, tj. powołując się na *Encyklopedię wiedzy o książce*² należałoby podawać hasło, z którego korzystano.

W syntetycznym podsumowaniu książki Judyty Zamrzyckiej należy pochwalić przede wszystkim wypracowaną przez nią porównawczą metodę badania opraw rękopisów i inkunabułów oraz warsztatów introligatorskich działających na ziemiach polskich. Wydaje się, że zaproponowany sposób pracy można byłoby wykorzystać w badaniach na większą skalę nad dużą liczbą starych opraw występujących na określonym terenie. Być może warto byłoby zastanowić się, czy zawartości formularzy I i II nie dałoby rady przenieść do bazy danych, która jeszcze lepiej pozwoliłaby opracować wyniki badań. Drobne potknięcia Autorki zauważone w trakcie lektury tej książki nie powinny przesłaniać nam ogólnego pozytywnego wrażenia i zarazem dużego nakładu pracy włożonego w opracowanie wyników prezentowanych badań. Należy w tym miejscu jeszcze raz przywołać jeden z wniosków końcowych J. Zamrzyckiej, który w zasadzie może też odnosić się również do konserwatorów współcześnie zajmujących tego typu zabytkami, a mianowicie, że zachowanie elementów konstrukcji starych ksiąg będzie zasadniczo rzutowało na naszą wiedzę na temat działalności mistrzów introligatorskich w minionych epokach historycznych.

Bibliografia

Birkenmajer Aleksander, Bronisław Kocowski i Jan Trzynadłowski, red. 1971. *Encyklopedia wiedzy o książce*. Wrocław: Zakład Nar. im. Ossolińskich.

Gwioździk Jolanta. 2001. *Biblioteka panien benedyktynek łacińskich we Lwowie (XVI–XVIII wiek)*. Katowice: Wydaw. UŚ.

Data przesłania artykułu do Redakcji: 8 V 2017

Data akceptacji artykułu przez Redakcję: 6 VII 2017

² *Encyklopedia wiedzy o książce*, red. A. Birkenmajer, B. Kocowski i J. Trzynadłowski, *Encyklopedia wiedzy o książce*, Wrocław 1971.

Krzysztof Kopiński

Nicolaus Copernicus University in Toruń. Institute of History and Archival Science

e-mail: kkop@umk.pl

ORCID ID: 0000-0002-4379-9217

Dr hab. Krzysztof Kopiński is the deputy head of the Institute of History and Archival Studies of Nicolaus Copernicus University in Toruń. He is interested in computer methods applied in editing of historical sources, the information system of state archives, the digitalization of archives and medieval history, particularly the history of Toruń. He is the author of many publications and editor of sources such as: *Gospodarcze i społeczne kontakty Torunia z Wrocławiem w późnym średniowieczu* (Toruń 2005); *Księga ławnicza Starego Miasta Torunia (1456–1479)*, published with J. Tandecki (Toruń 2007); *Księgi Młodego Miasta Gdańska 1400–1455 [1458–1459]*, published with P. Oliński (Toruń 2008); *Herbarz patrycjatu toruńskiego*, t. 1–2, along with K. Mikulski (Toruń 2008–2015). He is the Head of the Historical Committee of the Society of Lovers of Toruń, a member of the Association of Polish Archivists and the Scientific Society in Toruń.

Judyta Zamrzycka, Toruń's bookbinders from the 15th to the 16th/17th centuries – the typology of technical features of the trade

Key words: bookbinders, Toruń, the Middle Ages, the Early Modern period, bookbinding workshops, the Copernicus Regional Public and Municipal Library in Toruń, the State Archive in Toruń, incunables, manuscripts, binding

Summary. *The text discusses and reviews the work by Judyta Zamrzycka titled *Introligatorzy toruńscy od XV do XVI/XVII wieku – typologia cech warsztatowych*, which was published in 2014. The construction of the work is quite interesting. One-third of the content of the book constitutes the documentation base, which is the result of the query. The remaining two-thirds of the publication include the theoretical part and the overview of the findings. Judyta Zamrzycka examined incunables and prints from the collections of the Copernicus Regional Public and Municipal Library in Toruń (altogether 148 volumes) and manuscripts from the State Archive in Toruń (in total 8 volumes). The book by Judyta Zamrzycka deserves to be praised owing to the comparative method of the analysis of the covers of manuscripts and incunables and the research on bookbinding workshops in the Polish territories.*

Krzysztof Kopiński

Nikolaus-Kopernikus-Universität Toruń. Institut für Geschichte
und Archivwissenschaft
e-mail: kkop@umk.pl
ORCID ID: 0000-0002-4379-9217

Dr. habil. Krzysztof Kopiński ist stellvertretender Direktor des Instituts für Geschichte und Archivwissenschaft der Nikolaus-Kopernikus-Universität in Thorn. Er interessiert sich für die Computermethoden in der Edition der historischen Quellen, für das informatische System der Staatsarchive, ihre Computerisierung wie auch für die mittelalterliche Geschichte, insbesondere der Stadt Thorn. Er ist Autor zahlreicher Veröffentlichungen und Herausgeber von Quelleneditionen, u. a.: *Gospodarcze i społeczne kontakty Torunia z Wrocławiem w późnym średniowieczu* [Wirtschaftliche und soziale Kontakte Thorns zu Breslau im Spätmittelalter] (Toruń 2005); *Księga ławnicza Starego Miasta Torunia (1456–1479)* [Das Schöffenbuch der Altstadt Thorns (1456–1479)], hrsg. zusammen mit J. Tandecki (Toruń 2007); *Księgi Młodego Miasta Gdańska 1400–1455 [1458–1459]* [Die Bücher der Jungstadt Danzig 1400–1455 (1458–1459)], hrsg. zusammen mit P. Oliński (Toruń 2008); *Herbarz patrycjatu toruńskiego* [Das Wappenbuch des Thorner Patriziats], Bd. 1–2, hrsg. zusammen mit K. Miłkowski (Toruń 2008–2015). Er ist Vorstandsvorsitzender der Historischen Kommission an der Gesellschaft der Liebhaber Thorns, Mitglied des Verbands der Polnischen Archivarinnen und Archivare sowie der Wissenschaftlichen Gesellschaft zu Thorn.

Judyta Zamrzycka, Die Thorner Buchbinder vom 15. bis zum 16./17. Jahrhundert: Die Typologie der Werkstattmerkmale

S **tichworte:** Buchbinder, Thorn, Mittelalter, Frühe Neuzeit, Werkstatt der Buchbinder, Öffentliche Wojewodschaftsbibliothek – Kopernikus-Bücherei in Thorn, Staatsarchiv in Thorn, Inkunabeln, Manuskripte, Einbände

Z **usammenfassung.** Im Text wird die 2014 erschienene Abhandlung von Judyta Zamrzycka *Introligatorzy toruńscy od XV do XVI/XVII wieku – typologia cech warsztatowych* [Die Thorner Buchbinder vom 15. bis zum 16./17. Jahrhundert – Die Typologie der Werkstattmerkmale] geschildert und rezensiert. Die Struktur der Arbeit ist ziemlich interessant. Fast einen Drittel des Buches bildet die Dokumentationsgrundlage, die nach einer Recherche gesammelt wurde. Die weiteren zwei Drittel beziehen sich auf die theoretischen Inhalte und werden mit der Besprechung der Forschungsergebnisse verbunden. Judyta Zamrzycka stützte sich in ihren Untersuchungen auf die Inkunabeln und Drucke aus den Beständen der Öffentlichen Wojewodschaftsbibliothek – Kopernikus-Bücherei in Thorn (insgesamt 148 Bände) sowie die Manuskripte aus dem Staatsarchiv in Thorn (insgesamt 8). Bewundernswert ist in ihrem Buch vor allem die von ihr ausgearbeitete Methode einer Vergleichsuntersuchung der Einbände von Manuskripten und Inkunabeln sowie der Werkstatt der Buchbinder auf den polnischen Gebieten.